

כוירון מודזיני: מדיניות במוטת-סדום של תיאוריה

מחקרו של מיכאל בריצ'ר על מערכת מדיניות-החוץ הישראלית

בשנים האחרונות התפרסמו בעולם מספר ספרים רבי-ערך בנושאים שונים הקשורים למדינת-ישראל. כמה מהם עסקו בנושאי-פנים; פרופ' אריאן מאוניברסיטת תל-אביב חיבר מחקר חשוב על שינויים אידיאולוגים בישראל. לפני זמן-מה הופיע ספר על מפא"י. הסוציולוגים אף הם לא טמנו ידם בצלחת; פרופ' שמואל אייזנשטדט ותלמידיו צעדו בראש חוקרי החברה הישראלית על גזניה ובעיותיה ותרמו תרומה חשובה. מספר הספרים על הקיבוץ, מערכת-החינוך בישראל ובעיות הגווער מעיד על היקף העבודה שנעשתה ועל ההתעניינות בעולם. על נושאי כלכלה החלו לכתוב הן הפרופיסורים למקצוע זה והן אישים שהיו ממונים על כלכלת ישראל שנים רבות, כנגיד בנק-ישראל לשעבר, מר דוד הורוביץ. על הספרות והשירה בישראל נכתב הרבה בעברית ובשפות זרות. בשני שטחים היתה הקרקע בתולה, מטעמים מובנים: בתולדותיה של מדינת-ישראל בעשרים-וחמש שנות קיומה, ובמדיניות-החוץ שלה. אין זאת אומרת כי לא נכתבו ספרים רבים על 25 השנים הללו, אלא שרובם ספרי זכרונות היו וכמה מהם אף מגמתיים—לחוק טיעונו של איש זה או אחר, לשרטט קווים להיסטוריה הדיפלומטית, הצבאית והמדינית מנקודת-ראותו של מנהיג זה או אחר.

אין כמעט מנהיג פוליטי ישראלי שלא חיבר ספרים. בראש הרשימה עומדים דוד בן-גוריון, הממשיך בכתובת ההיסטוריה של "מדינת ישראל המתחדשת", משה דיין, יגאל אלון, שמעון פרס, אבא אבן (שעת-זה פרסם את ספרו "ארצי" לאחר שלפני שנתיים פירסם את "עמי"). מבין מנהיגי המדינה שהלכו לעולמם בלטו כסופרים מדיניים משה שרת וכן שני נשיאיה הראשונים של מדינת-ישראל. אך אפילו לאחר קריאת כל הספרות הענפה של אישים אלה קשה היה לקבל תמונה מלאה ומקיפה על המאורעות המסעירים של התקופה שפן המתחרים האירו פינות רבות ועמדו על בעיות שונות, איש-איש מנקודת-ראותו, אך לא עסקו עיסוק שיטתי בהיסטוריה החדשה שלנו, לא הציגו הנחות מסוימות וניגשו להוכיח את אמיתותן. הגישה של כמה מהם, בייחוד של בן-גוריון, היתה אַקלקטית. אנשי-מחקר וסטודנטים יכלו להשתמש בספרים אלה כחומר-גלם חשוב למחקרם, ובכך אמנם הביאו תועלת רבה. בעשרים השנים האחרונות הופיעו כמה ספרים על יחסי-החוץ של ישראל שעסקו

בתיאור יחסים עם מדינה זו או אחרת או מאורעות מיוחדים כגון שלש מלחמותיה של ישראל. עם חשובי התורמים לספרות על יחסי-החוץ של ישראל נמנים מספר שגיריים-לשעבר, דוד הכהן (בורמה), יעקב צור (צרפת), פליקס שנער (גרמניה), אביגדור דגן (שחיבר ספר חשוב על יחסי ישראל—ברית-המועצות). מספר שגיריים כותבים עתה את זכרונותיהם, בהם אליהו אילת (ארצות-הברית). אבל מחקר יסודי על מדיניות-החוץ של ישראל התפרסם רק לאחרונה, והוא פרי עבודתו של פרופ' מיכאל בריצ'ר.

שמו של הספר "מערכת מדיניות-החוץ של ישראל" כבר מעיד על אפיו. אין המדובר בתיאור היסטורי של מאורעות ובנסיון לנתח אירועים בנפרד אלא לפנינו מסכת ארוכה ומקיפה של תהליכי קבלת-החלטות, תכני מדיניות-החוץ, גורמי-מפתח המשפיעים על האישים המחליטים ונסיון להראות מי היו הקובעים, מה היתה השקפת-עולמם ואיך עיצבו את מדיניותם. עשר שנים עבד בריצ'ר על מחקר, עשרות אנשים ריאיון, מאות ספרים ומאמרים קרא. התוצאה עושה רושם ומאכזבת כאחת. רושם היא עושה בשל היקפה, כמותה (700 עמודים), השליטה המלאה בחומר, השימוש בכל טכניקות-המחקר הקיימות, דרכי ההוכחה המדעית, טבלות ודגמים. מאכזבת, לפי שבסופו של דבר לא גילה המחקר לעוסקים בלימודה של מדיניות-החוץ הישראלית דברים שלא ידעו קודם אלא רק חיזק מספר הנחות קיימות. אחת מהן שמשרד-החוץ הישראלי היה אחד מכמה וכמה גופים שהשתתפו בעיצוב מדיניות-החוץ של ישראל. סיבה גוספת לאכזבה היא הנסיון ליצור דגם להתנהגותן של מדינות ולכפותו על ישראל הר-כניגית. הספר משועבד במידה רבה מאד לתיאוריה עד כדי תחושה של מלאכותיות רבה. הואיל ומנסה הוא להיות צמוד ככל האפשר לדגם ולתיאוריה מדעיים, יש בו מאמץ מחושב להתרחק ממתן משקל לרגשות, לשאפות, לאווירה שהדריכה את מעצבי המדיניות. תחת זה באים הטבלות, התרשימים והרישומים הנועדים להראות מעין סדר ותוכן בשיטה אשר שנים רבות מאד הצטיינה באילתור, אינטואיציה ואי-סדר.

פרופ' בריצ'ר עבד תקופה קצרה כפקיד זוטר במשרד-החוץ הישראלי בתחילת שנות ה-50. לאחר שהשלים את לימודיו בארצות-הברית, נתמנה פרופיסור באוניברסיטת מק-גיל שבמונטריאל. מחקריו הראשונים עסקו בהודו. הוא מחברה של ביוגרפיה מעולה על נהרו ועוד כמה ספרים על בעיות הודו ויבשת-אסיה. בקרב מומחים ליחסים בינלאומיים התפרסם בתרומותיו בשדה התיאוריה של היחסים הבינלאומיים. לפני מספר שנים נתמנה פרופיסור ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים והוא מחזיק בתקידרה על שם חיים וייצמן.

מהי אפוא התיאוריה של בריצ'ר על מדיניות-החוץ של ארצות? הוא מחפש בראש-וראשונה את היחס בין הסיבה לתוצאה בנוסף על דפוסי התנהגות של מדינות (ע' 1). הוא בודק מדיניות-החוץ בשיטה הדומה למבחנים של פוליטיקה פנימית. הדגם שהוא מקים אומר במלים ספורות את הדברים הבאים: מדיניות נקבעת על-ידי תשומה (Input) הכוללת את הסביבה האופרטיבית. סביבה זו מתחלקת לחיצונית ופנימית.

המערכת האיזורית, יחסים ב־לאטראליים בין אותה מדינה למעצמה כלשהי ויחסים עם מדינות אחרות. בין הגורמים הפנימיים המשפיעים על התנהגות מדינה מונים את יכלתה הצבאית, הכלכלית, מבנה הפוליטי, קבוצות אינטרסים ועיליתות מתחרות.

מערכת התקשורת משפיעה אף היא בכך שהיא מעבירה אינפורמציה על הסביבה האופרטיבית אל קובעי המדיניות ומשפיעה על החלטותיהם. בנוסף על הסביבה האופרטיבית ישנה גם סביבה פסיכולוגית, הכוללת את המורשת ההיסטורית, האידיאולוגיה ונטיות אישיות של המנהיגים, הדימויים שלהם לגבי ארצם, השכנים, המעצמות, הגופים המתחרים. השלב הבא הוא התהליך של קבלת החלטות. בריצ'ר מבחין בין החלטות בשטחים צבא־בטחון, מדיניות־דיפלומטיה, כלכלה־פיתוח ותרבות ומעמד. הוא מבחין בין החלטות אסטרטגיות לטקטיות. לבסוף באים הביצוע והתוצאות. במקרה של ישראל מטפל הספר, בחלק העוסק בסביבה האופרטיבית, במערכת הגלובאלית, במערכת המזרח־תיכונית, בצה"ל ומערכת הבטחון, בבעיותיה הכלכליות של ישראל, בשיטת המפלגות וממשלות הקואליציה, במעמדה של הכנסת ובעיקר ועדת־החוק־והבטחון במדיניות־החוץ, ובקבוצות אינטרסים. עם הקבוצות הללו הוא מונה כחשובות את מערכת הבטחון, יהדות הפזורה, עובדי־מדינה. קבוצות אחרות כוללות את "ניו־אאוטלוק", "העולם הזה", הספרדים, שי"ח, התנועה למען ארץ־ישראל השלמה, מצפן, הכנענים, אקדמאים ופרשנים. המפלגות השונות משפיעות אף הן על מדיניות־החוץ, אם גם במידה מצומצמת.

את הסביבה הפסיכולוגית מאפיינים השקפת־עולמם של המנהיגים, הממד היהודי שלהם, האידיאולוגיה הסוציאליסטית וקווי־אופי אישיים. בקטע זה של הספר יש השוואות מעניינות בין השקפות־העולם של בן־גוריון, שרת, אשכול, מאיר, ספיר, אבן, אלון, פרס ודיין. אישים אלה נכללים בחוג הפנימי המצומצם של קובעי המדיניות. החלק המוקדש לתהליך של קבלת החלטות עוסק יותר בנהלים טכניים ובעיקר במבנהו של משרד־החוץ וצורת עבודתו. מאחר שמדיניות־החוץ של ישראל התמקדה סביב לסיכסוך הישראלי־הערבי, ומאחר שלמעשה רוב מעיניהם של מנהיגי המדינה המופקדים על ענייני הבטחון והחוץ שלה היו נתונים לאותו "סיכסוך", הרי שכדי לתאר את מדיניות־החוץ יש לעסוק בדברים רבים שלכאורה לא היו צריכים להיכלל בספר מסוג זה. יש כאן תיאור מפורט של המפלגות, הכלכלה, אמצעי־התקשורת ההמוניים, מבנה האוכלוסיה ועוד. כל הפרטים הללו מוסיפים לספר ממדים נרחבים המכבידים למעשה על קריאה שוטפת ולעתים הם מסתירים את הנושא המרכזי. הטיפול בפרטים הוא אפייני למחבר שהחליט כי ספר זה יהיה המחקר ה"דפיניטיבי" בנושא, ולכן לא חסך מאתנו פרטי־פרטים על אישים מרכזיים ומרכזיים פחות, על עתוננים, תכניות־ראדיו, מצעי־מפלגות, ובעיקר גאומים אין־ספור של מנהיגים ישראלים.

הבעיה המרכזית בספר זה מעורר היא אם אפשר לבחון מדיניות־חוץ, או דיפלומטיה, בין הגורמים החיצוניים המשפיעים על מדיניות־חוץ נמצאים המערכת הבינלאומית,

שעל אף כניויה איננה "אמנות האפשרי" ואיננה "אמנות" בכלל אלא היא עבודה שחורה, בעיקר עבודת-נמלים של איסוף חומר, הערכתו וקבלת החלטות. כלום אפשר, אפוא, לנתח תהליך זה באיזמל המדע? הייתכן לומר בכנות גמורה כי אפשר לבחון דיפלומטיה, הישגים, ובעיקר כשלונות, במחקר אובייקטיבי בתכלית המבוסס על טבלות וגראפים? הייתכן לקבוע כי בתנאים מסוימים יש לצפות להצלחה במדיניות-חוץ ובתנאים אחרים לכשלון? חקר היחסים הבינלאומיים הוא מקצוע צעיר-ביחס במדעי-החברה. דומה כאילו על-מנת להדביק תחומים ותיקים יותר, כמדעי המדינה, הכלכלה ואף הסוציולוגיה, ממהירים החוקרים בתחום זה לבנות דגמים ותיאוריות. אולם, קשה מאד להשתמש בתיאוריות הללו שימוש לגבי מצבים מסוימים, ובייחוד לגבי מדינת-ישראל. יטענו החוקרים כי דגמיהם יאים לכל מקרה ולכל מדינה. אף-על-פי-כן אין להשוות את ישראל למדינות רגועות יותר כשווייץ או נורווגיה. מכאן שדיבור על תיכנון לטווח ארוך של מדיניות-חוץ, דבר שפרופ' בריצ'ר מיצר על היעדרו, כמעט אינו בא בחשבון. איך אפשר לתכנן מדיניות בישראל בעוד שמעולם אין לדעת מראש מה יהיה הגידול הדמוגרפי השנתי, כמה כספים יכנסו מחו"ל ומה יקרה בגבולות. בכלל, כתיבה על ישראל מעוררת בעיה נוספת, מוקשה לא פחות: האם אפשר לראות בישראל מדינה "נורמלית" שאת מדיניותה מנחים באמצעות דגמים קיימים, או שמא אין היא מדינה נורמלית כל-כך והיא מצריכה אמת-מידה מיוחדת. המחבר נוטה לגרוס כי ישראל מדינה ככל המדינות, ואם גם בעלת בעיות מיוחדות, אך אין כל מניעה ללמוד את מדיניותה לפי הדגמים והתיאוריות החדשים של התנהגות מדינות בזירה הבינלאומית.

אולם, שיטה מדעית זו נפגמת מחמת סלקציה מחושבת של עובדות הנועדות לחזק את המבנה הקונצפטואלי שלו. למשל, בחירת נאומים כדי לבנות בעזרתם את השקפת-העולם של מנהיגי ישראל. אולם כמה מהשקפות המנהיגים השתנו לעתים קרובות. אם בריצ'ר מזכיר כי מיד לאחר מלחמת-יוני תמך בן-גוריון בהחזרת השטחים, להוציא ירושלים ורמת-הגולן, תמורת "שלום-אמת", הרי כעבור חמש שנים שינה בן-גוריון את דעותיו וכבר הטיל ספק בצורך ובחכמה שבהחזרת שטחים. השינויים המהירים יותר בדעותיו של דיין ידועים. דיין עצמו מתגאה בתמורות שחלו במחשבתו לאור המציאות המשתנה. אמת, יש כמה יסודות שלא השתנו עשרות-שנים, אך הייתכן לבנות משנת-חיים לאורם בלבד? פרופ' בריצ'ר אינו יכול לעמוד מן הצד כמשקיף אובייקטיבי לגמרי. דעותיו מושפעות לא רק ממה שקרה אלא גם ממה שרצה שיקרה. שאם לא כן קשה מאד להבין את פרק-הסיום שלו, הכולל מספר מסקנות לגבי הישגים וכשלונות של מדיניות-החוץ הישראלית.

כדאי לעמוד על מסקנות אלו לפי שהן מגלות את עמדתו של המחבר במספר שאלות מרכזיות. בין ההישגים העיקריים הוא מונה את ההפרה והתמיכה שנתנו שתי המעצמות הגדולות לישראל בשנים 49—1948; את כניסתה לאו"ם וקבלת הלגיטימציה בדרך זו; את היחסים הדיפלומטיים עם מדינות רבות; את הדימוי החיובי והנוכחות באפריקה המשתחררת; את הסיוע הדיפלומטי והצבאי החיוני מצרפת והבריט-

למעשה בין ישראל לצרפת בשנים 1966–1955 ואת הסיוע הכלכלי והצבאי המאסיבי מארצות-הברית, בעיקר אחרי מלחמת-1967. ואילו הכשלונות החלו בשנת 1950, כשהחליטה ממשלת ישראל לתמוך בעמדתה של ארצות-הברית במלחמת-קוריאה. כתום תקופה קצרה של אי-הזדהות במדיניות-החוץ הישראלית באו על מדינת-ישראל, לדעת בריצ'ר, בידוד גובר-והולך בקרב מדינות העולם השלישי, התנכרות גוברת מצד ברית-המועצות, שבאמצע שנות ה-50 היתה לעוינות ובסוף שנות ה-60 לאפשרות של התנגשות מזוינת עם טייסיה במצרים. הוא סבור כי המדיניות כלפי המעצמות בכלל וברית-המועצות בפרט נבעה מהערכה מוטעית של האינטרס הלאומי של ישראל על-ידי מעצבי המדיניות. טעות זו נבעה בעיקר מן האנטי-קומוניזם של מנהיגי מפא"י, יוצאי אירופה המזרחית. בהשראת שיקולים של בטחון המדינה, זנחו בן-גוריון וחבריו את היתרונות שבידידות עם ברית-המועצות. למרבה-הצער נשלמה כתיבת הספר לפני תחילת יציאתם ההמונית של יהודי ברית-המועצות לישראל ומעניין היה לקרוא את דעת המחבר על תופעה זו. הוא תוקף את מנהיגי ישראל על שהרשו לעצמם מדיניות של הינתקות אטית מן האו"ם, ובכך רק הגבירו את בידודה של המדינה. ישראל הגיבה על בידודה במנטאליות של "מצודת ישראל". ככל שנעשה האו"ם ארגון של מדינות העולם השלישי, כך הגבירה הזדהות של ישראל עם המערב את החשדנות של האו"ם כלפיה. כשלונות נוספים מתבטאים בהיעדר יחסים דיפלומטיים עם הודו ובהחלטה משנת 1955 לא לבוא ביחסים דיפלומטיים עם סין העממית. הסיבה העיקרית להחלטה על סין היתה תפיסה בלתי-נכונה של עמדת ארצות-הברית בנידון. הוא טוען כי מנהיגי ישראל רצו כל השנים להגיע את ארצות-הברית לכרות חוזה-הגנה, או לפחות לתת לישראל ערבויות צבאיות לבטחונה. כל צעד העשוי לפגוע בסיכוי כזה נפסל.

בקורת קשה ביותר מותח המחבר על היחסים עם המדינות הערביות. הוא סבור כי אמנם במידה רבה הערבים אחראים לאי-ההפרה בישראל, בקיומה, בלגיטימיות שלה ובזכותה לחיות באיזור, אבל הוא טוען כי מדיניותה של ישראל לא תרמה הרבה לשבירת הקרח הפסיכולוגי במזרח התיכון. הוא מאשים את מנהיגי המדינה בחוסר דמיון ורעיונות מקוריים לשבירת הקפאון, אף שהוא אומר כי הם חדורים רצון לשלום. הדימוי של העולם הרחב ושל המזרח התיכון בעיניה של ממשלת ישראל משנת 1967 היה מוטעה. בריצ'ר קובע כי מנהיגי ישראל לא הבינו את מדיניות ארצות-הברית, מטרותיה ו"מחויבותה" הגלובאלית והאזורית; המשיכו בזילזול באו"ם; גרסו שהעולם מתחלק יותר ויותר לשני מחנות עוינים; גורם הבטחון הוא שהכריע מעל כל שיקול אחר, וגברה ההכרה שהערבים הם אויבים שאין להם תקנה לישראל וכי רק את שפת הכוח הם מבינים. הוא מוסיף ואומר כי ישראל שגתה בכך שאחרי מלחמת-יוני לא הביאה בחשבון את מקומה של הלאומיות הפלשתינאית בכל הסדר אפשרי וכי מנהיגי ישראל היו נטולים חזון היסטורי. מסקנתו העגומה היא כי בעוד שהאתגר הערבי הביא לתגובות הולמות בבטחון ובבנין המדינה, לא היו הישגים מקבילים במדיניות-החוץ אשר ביסודה היתה פונקציה של בטחון ישראל.

עתה נמצאת אפוא ישראל תלויה בארצות-הברית, השלום רחוק ממנה, ואף שעשתה צעדי-ענק בפיתוח יכלתה הצבאית והכלכלית, לא היתה התקדמות ניכרת במדיניות-החוץ שלה, שעודה כלואה במסגרת תפיסת-עולמם המיושנת של מנהיגיה.

זוהי בקורת תמורה ביותר על מנהיגי ישראל, והם עדיין לא השיבו עליה. אבל המעניין בכל המסקנות של המחבר הוא שקשה מאד להוכיח בצורה מרעית את כל המסקנות הללו. האמת היא כי פרופ' בריצ'ר מכין עתה לדפוס את החלק השני של ספרו, העוסק בניתוח שבע החלטות גורליות של ישראל בעשרים-וחמש שנות קיומה, החל בהחלטה להעביר את הבירה לירושלים, לקבל שילומים מגרמניה, לתמוך בפעולת האו"ם בקוריאה ולדחות כינון יחסים דיפלומטיים עם סין העממית, וכלה בהחלטה להתקבל לשוק האירופי המשותף, לכונן יחסים דיפלומטיים עם גרמניה המערבית, לצאת למלחמת-סיני ולמלחמת-יוני, ולקבל את יזמת רוג'רס משנת 1970 בדבר הפסקת-אש וחיידוש שיחות יארינג. ספר זה יכיל הרבה חומר חדש, אבל המחבר כבר קבע את עמדתו בנושאים אלה בספר שלפניו, ולכן אפשר להתיחס להחלטות אלו. הדגמים של בריצ'ר מקילים עליו להסביר כיצד נתקבלו החלטות. קשה לו הרבה יותר לקבוע אם נכונות היו או מוטעות. המיגבלה העיקרית שלו היא ידיעה מועטה מאד של העולם הערבי ועוד פחות של "המנטאליות" הערבית, כפי שבאה לידי ביטוי בעשרות ספרים, מאמרים ונאומים של מנהיגי הערבים ומשכיליהם. חלק קטן מאד מספרו עב-הכרס מוקדש להערכות של מנהיגים ערביים. הרבה הוא עוסק בראייתם של מנהיגי ישראל את בעיית הערבים, אבל רק מעט מאד בראייתם של הערבים את בעיית ישראל. בנושא מרכזי זה אין אפוא איוון בספר. לא די לציין בפרטים את תפיסת-העולם של בן-גוריון או של דיין לגבי הערבים. כדאי לבחון גם את תפיסת-העולם של הערבים לגבי ישראל.

חוסר בקיאות בענייני המזרח התיכון, מצד אחד, ונסיון להכניס את האיוון למיטת-סדום של "מעגלים", הקרויים תת-מערכת של המזרח התיכון, אינם מסייעים הרבה להסברת התנהגותם של הערבים. יש הרבה מספרים ועובדות על עצמתן של המדינות הערביות, יש דיונים בשאלה אם מתקדמות הן או שמרניות ואין משפיע הדבר על התנהגותן, אבל אין נסיון לנתח בקצרה את שרשי האיבה הערבית לישראל. לא ייתכן ללמוד את המלחמה הקרה בלי לדעת משהו על האיבה הקומוניסטית למערב, וכך גם אין להבין את מדיניותה של ישראל בלי לומר משהו על האיבה הערבית לציונות, ליישוב העברי בארץ-ישראל ולמדינת-ישראל. הביבליוגרפיה המקפת כוללת בדוחק עשרים ספרים על המדינות הערביות ואין בה גם ספר אחד על נאצר או מנהיגים ערבים אחרים. זוהי מיגבלה קשה לספר המבקש להיות מדעי-אובייקטיבי. אם הגיבו מנהיגי ישראל בצורה מסוימת, יש ללמוד מדוע הגיבו כך. לא די לקבוע כי מנטאליות מזרח-אירופית-ציונית-אנטי-ערבית היא שהכתיבה להם דרכי תגובה. שמא היו כאן גורמים אובייקטיביים מאד, שהעיקרי שבהם עוינות ערבית ?

בכל ספר על מדיניות-חוץ יש מספר מיגבלות, ובספר על ישראל הן מרובות יותר מאשר בכתיבה על מדינות אחרות, וזאת בגלל גורם הסודיות. קל למחבר לקבוע

כי בשטח הדיפלומטיה המזרח-תיכונית לא גילו מנהיגי ישראל דמיון והעזה. הואיל והמסמכים הרבים על מגעים עם מנהיגים ערבים בשנות ה-40, ה-50 וה-60, לפני מלחמת-יוני ואחריה, לא התפרסמו ורבים מהם נשארו נעלמים, קשה לבסס הנחה זו. עדיף היה לומר כי לאור החומר הקיים אפשר להעלות מספר היפותיזות, שאחרי חישופם של מסמכים אולי לא יעמדו במבחן המציאות. אבל המחבר לא הלך בדרך זו, שהיא גם הוגנת יותר כלפי מנהיגי ישראל. הוא העדיף שלא לחכות למסמכים ולקצת פרספקטיבה ותחת זאת מיהר לקבוע כי "לא עשו די" למען השלום. בנקודה זו קשה יהיה להתווכח עם פרופ' בריצ'ר כי הטענות הנגדיות אינן יכולות להתפרסם. גורם הסודיות מכביד מאד גם על בריצ'ר, אף שהוא מתעלם ממנו קצת, אבל יותר הוא מכביד על הבאים לסתור את טענותיו.

המחבר מבין היטב את הגורמים האישיים שהשפיעו על קביעת מדיניות-החוץ של ישראל. האנטיפאטיה האישית בין בן-גוריון ושרת היא אולי דוגמה בולטת; אי-ההכנות המרובות בין גולדה מאיר לאבא אבן יכולות לשמש דוגמה נוספת. אולם כאן מתעוררת שאלה קשה אם בספר המתימר להיות מדעי קשה למצוא את ההבדל בין המדעי לבין רכילות פוליטית מן הסוג המצוי במספר עיתונים בישראל בכל יום-ששי. לתאר את אפיים של מנהיגים ולהסתייע בציטוט מתוך ראיון עם פקידים שלעתים סירבו להודות בגלוי, הרי זו מעין עבודה עתונאית-למחצה, שכן גורמים אישיים נכנסים אמנם לדגם ולתיאוריה אבל קשה מאד לדעת מתי הם פועלים ומה מידת השפעתם על קביעת מדיניות. במקביל לזה אפשר לומר כי העיסוק הרב בדיפלומטים הישראליים הקרויים "העילית הטכנית" הוא מופרז. שלושים עמודים מוקדשים לכמה עשרות פקידים. טבלות רבות נותנות לנו ידיעות על גילם, השכלתם, מקום לידתם, תאריך בואם לישראל ושנת כניסתם לשירות-החוץ. כל האינפורמציה הזאת אין בה הכרח משעה שהמחבר מדגיש היטב שמשרד-החוץ מעולם לא קבע את מדיניות-החוץ של ישראל. אין זו קביעה מפתיעה, ואין היא אפיינית לישראל דווקא. יש לזכור שאחרי מלחמת-העולם השנייה החלו ראשי-מדינות לטפל בענייני-חוץ. הדבר אמור לא רק לגבי ארצות-הברית, בעלת המשטר הנשיאותי, אלא גם לגבי צרפת של דה-גול ופומפידו, בריטניה וגרמניה המערבית. זוהי תופעה כלל-עולמית שהרי, כידוע, ענייני-חוץ הם כיום אחוזת-נחלתם של ראשי-ממשלות. בישראל נוסף לכך גם הממד הבטחוני וראש-הממשלה הראשון, שהיה גם שר-הבטחון, אכן היה הדמות השליטה בענייני-החוץ של ישראל משך חמש-עשרה שנה. הוא העדיף בגלוי את האינטרסים של הבטחון ושל משרד-הבטחון והגיה את משרד-החוץ בצל. כך היה הדבר לא רק בימי משה שרת אלא אף בשנים הראשונות לכהונתה של גולדה מאיר כשר-החוץ אחרי התפטרותו של שרת. עוד אפשר לקבוע כי גב' מאיר נהגה בצורה דומה במשרד-החוץ ובשר-החוץ לאחר שנבחרה לראשות-הממשלה באביב 1969.

לאחר קריאה בספר, ישאל הקורא הבקיא בנושא את השאלה: מה חידש המחבר? קורא שאינו מצוי בענייני מדיניות-החוץ של ישראל לא יפיק מן הספר תועלת

הרבה שכן קריאתו קשה, המונחים הטכניים ומינוח התיאוריות של היחסים הבינ-לאומיים עשויים להכביד על הקריאה ואף על ההבנה. אולם בהיעדר ספר אחר המנסה לנתח את התהליכים של קביעת מדיניות-החוץ, ולמעשה בהיעדר כל ספר בנושא זה, אפילו היסטוריה דיפלומטית של המדינה, גשאר לנו חיבורו המקיף של בריצ'ר. לפיכך צר כפליים על שזה חיבור מגמתי, הבא לבסס את דעתו של המחבר שמדיניות-החוץ של ישראל לא התברכה בהישגים מרובים ושהכשלונות היו חמורים. לולא ניסה המחבר להראות את התהליכים של קביעת המדיניות, להציג את האפשרויות שעמדו בפני מעצביה, להסביר מדוע פעלו כפי שפעלו—מוטב. אבל הוא הרחיק לכת ונכנס לתחום של השערות וניחושים.

אילו היה פרופ' בריצ'ר גמנה עם אנשי "ארץ-ישראל השלמה", או אפילו אוהד את האידיאולוגיה של מפלגת חירות, היה מגיע למסקנות הפוכות מאלו שהעלה. בנושא השנוי כל-כך במחלוקת קשה לעמוד מן הצד כמשקיף אובייקטיבי חסר-רגשות. אפילו רופא-מנתח חייב להביא בחשבון את רגשות החולה כשהוא מנתח את גופו. פרופ' בריצ'ר מנסה להתעלם מן הרגשות הסוערים שליוו את כל העוסקים במדיניות-חוץ. סוף-סוף עשו את מדיניות-החוץ של ישראל אנשים בעלי מזג לוחט ורגשות עזים. אולי עדיף היה לנסות ולערוך מחקר פסיכולוגי בהם כדי להבין היטב יותר מה הגיע אותם לפעולה מאשר לספור ולמנות כמה פעמים התבטאו בנושא השלום, ירושלים, הפליטים או האו"ם ואחר-כך לקבוע אם נושא זה מילא אצלם מקום נכבד במחשבה ובתודעה או לא.

לסיכום, מרוב פרטים קשה לראות את היער. נעשתה עבודה רבה ויסודית, אבל התוצאה מאכזבת. כל עוד מנסה המחבר להישאר צמוד לתיאוריות ולדגמים, מוטב; אבל פרק-הסיכום חורג לחלוטים ממסגרת זו ובו נותן המחבר פורקן לרגשותיו-הוא. הסתירה בין הספר לבין הסיכום בולטת בחריפותה, ולמעשה פוגעת היא, כמדומה, באפיו המדעי. אף-על-פי-כן הרי כאן לפנינו תרומה חשובה ביותר ללימוד מדיניות-חוץ בכלל, וזו של ישראל בפרט. בלי ספק ידריך ספר זה חוקרים רבים בעבודתם, ואפילו לא יאמצו להם את המסגרת התיאורטית, ימצאו בו מכל טוב, חומר-גלם עשיר וחשוב להבנת אספקט מרכזי של חיינו בארץ זו—האספקט של מדיניות-החוץ שלנו. ומאחר שמדיניות-החוץ היא, לדברי המחבר, רק פונקציה של מדיניות-הבטחון של ישראל, הרי עוסקים אנו כאן ב"ציפור-הנפש" של המדינה.